

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

КАЛИНЮК Наталія Василівна

УДК 811.161.2:81'42+373

**ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ДИНАМІКА ОБРАЗУ *ЗЕМЛЯ*
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ**

Спеціальність 10. 02. 01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2010

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Завальнюк Інна Яківна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри стилістики й культури мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Бойко Надія Іванівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя, завідувач кафедри
української мови;

кандидат філологічних наук, старший науковий
співробітник
Бибик Світлана Павлівна,
Інститут української мови НАН України,
старший науковий співробітник відділу
стилістики та культури мови.

Захист відбудеться “ 21 ” вересня 2010 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01030, г. Київ, вул. Пирогова, 9)

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01030, г. Київ, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розіслано “20 ” серпня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Показовий для сучасної лінгвістичної науки пошук складників мовної моделі світу зумовив активне поширення когнітивного підходу до інтерпретації явищ національної поетичної мови, пожвавлення інтересу до проблем з'ясування природи універсальних поетичних образів та особливостей їх функціонування в художніх текстах. У працях цього типу здійснено наукову інтерпретацію експлікантів мовної картини світу (А. Вежбицька, Н.Д. Арутюнова, С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко, Н.М. Сологуб, М.П. Кочерган та ін.); з'ясовано теоретичні та практичні аспекти семантико-стилістичної параметризації поетичного словника (А.А. Уфимцева, Л.О. Пустовіт, М.І. Голянич, С.В. Форманова та ін.); висвітлено механізми семантичної актуалізації та текстової реалізації цих мовних одиниць у процесі творення образності як репрезентативного рівня ідіостилістики твору (В.П. Григор'єв, В.С. Калашник, О.О. Маленко, О.М. Задорожна, Л.В. Голоюх та ін.); продемонстровано шляхи та засоби перетворення номінативних значень в образні, символічні тощо (В.І. Кононенко, С.Я. Єрмоленко, В.Г. Гак, В.В. Жайворонок, Л.О. Пустовіт, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, Г.М. Сюта, С.П. Бибик, І.М. Сирко, О.О. Маленко, Л.М. Задорожна та ін.). Проте поза належною увагою дослідників поки що залишаються парадигматичні зв'язки цілого ряду категоріальних мовних одиниць, лексико-семантична структура яких засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення, що забезпечує їм статус знакових для української словесності образів – архетипів, символів, концептів, мовно-естетичних знаків національної культури тощо. Тяжіючи до узагальнення та філософського смислового наповнення, вони опосередковано виражають сутність певних явищ, є художніми кодами світоглядних та духовних засад життя народу.

Одним із таких є національно вагомий мовно-естетичний феномен *земля*, концептуальний зміст якого наповнений особистісним і соціальним, національно специфічним та загальнолюдським, сформованим у контекстах побутової, художньої та наукової свідомості.

У внутрішній формі номінації *земля* збережено минулий мовний досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту. Це знання трансформується у специфічних стильових умовах, задовольняючи комунікативні, експресивні та лінгвоестетичні потреби сучасного соціуму.

Аспект лінгвостилістичної репрезентації номінації *земля* в українській поетичній мові передбачає, з одного боку, опис константних властивостей мови, її сутнісних ознак, а з другого – контекстуальних варіантних проєкцій. Адже у світовій та українській словесності номінація *земля* функціонує як насичена багатьма глибинно закодованими смислами універсалія, що має широку палітру прямих (номінативних) та узагальнено-образних значень, експресивних конотацій.

Функціонально-семантичний підхід у дослідженні вербальних явищ репрезентує їх як ієрархічну структуру із закономірностями сполучення з іншими словесними знаками ситуативної закріпленості. Таким чином,

актуалізується потреба пізнання лексикографічної інтерпретації номінації *земля* та засоційованих з нею слів, семантичних опозицій, а також визначення жанрово-стильових варіантів її парадигматичних і синтагматичних зв'язків.

Отже, сучасне спрямування функціонально-семантичних досліджень на лінгвостилістичну інтерпретацію слів, найважливіших понять, які мають етнічну й універсальну специфіку й у сукупності формують національну концептосферу, підтверджують **актуальність** обраної теми дисертаційного дослідження. До того ж в україністиці досі не було спеціальних робіт, що комплексно, різнорівнево, на матеріалі систематично дібраних народнопісенних та авторських поетичних контекстів висвітлювали б структурно-семантичні й функціонально-стилістичні зв'язки номінації *земля* та умотивовували б її як одну з найважливіших національних мовно-естетичних універсалій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Стилїстика мовних одиниць (науковий і методичний аспекти)». Тему дисертації затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 13 від 29 червня 2005 р.) та заочною радою Науковою радою „Українська мова“ Інституту української мови НАН України (протокол № 32 від 23 травня 2006 р.).

Мета дослідження – вивчити парадигматичні й валентні властивості номінативного ряду зі стрижневим компонентом *земля*, вектори та засоби його функціонально-стилістичної реалізації в українській поетичній мові. Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

1) висвітлити лінгвостилістичну сутність феномену *поетична мова*, систематизувавши теоретичні положення щодо трактування *образності* та *естетичності* як категорійних ознак поетичної мови;

2) розкрити лінгвостилістичний зміст родових і видових термінопонять, які категоризують у ній процес семантико-функціональної динаміки слова;

3) встановити склад лексем, пов'язаних із номінацією *земля* за лексикографічними джерелами, народнопісенними та авторськими поетичними текстами;

4) з'ясувати характер структурно-семантичних зв'язків виокремлених лексем, які формують лексико-семантичну парадигму номінації *земля*;

5) зіставити типологію образних значень зафіксованих лексем у фольклорному і літературному дискурсах;

6) простежити статику і динаміку аналізованої номінації та її лексичних конкретизаторів у сучасній українській поетичній мові;

7) виявити й описати типи і способи мовно-естетичного розвитку аналізованих лексем у репрезентативних текстах української поезії;

8) укласти покажчики тропеїчної сполучуваності номінації *земля* та семантично підпорядкованих лексичних конкретизаторів.

Об'єктом дослідження слугують українські народнопісенні та літературні поетичні тексти ХХ ст.

Предмет дослідження – процеси функціонально-стильової модифікації номінації *земля* та формантів її лексико-семантичної парадигми.

Матеріалом для дослідження слугували: а) тексти народних пісень; б) тексти авторської поезії ХХ ст. (П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, А. Малишко, Л. Костенко, І. Драч, Б. Олійник, Д. Павличко, І. Калинець, А. Пашко, І. Гнатюк, М. Руденко, В. Стус, І. Світличний та ін.), які засвідчують мовно-естетичну динаміку образу *земля*; в) лексикографічні джерела; г) матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАН України.

Методи дослідження підпорядковано досягненню мети роботи. Для визначення теоретичних засад використано загальнонаукові методи *спостереження, аналізу та узагальнення*. Розв'язання комплексу поставлених конкретних завдань здійснено за допомогою конкретних лінгвістичних методів *описового аналізу* (забезпечив визначення й характеристику основних типів вербальних текстових виявів номінації *земля* та її семантичних конкретизаторів), *компонентного аналізу семантики багатозначного слова* (уможливив вичленування дистрибутивних сем, визначальних для моделювання образних значень), *типологічного, структурно-семантичного й функціонально-стилістичного аналізу* (дали змогу стратифікувати лексико-семантичну парадигму номінації *земля* і сприяли з'ясуванню мовно-виражальної, аксіологічної та текстотвірної ролі її складників як одиниць поетичного словника ХХ ст.).

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві цілісно досліджено номінативний ряд лексичних одиниць зі стрижневим компонентом *земля* з погляду семасіології в контексті синхронного зрізу. Застосовано також новаторський підхід до витлумачення мовно-естетичної динаміки поетичної номінації, коли розвиток образу, прийнятого за семантичну модель, простежується в його русі від фольклорної мови до сучасних ідіостильових систем, визначаються статичні й динамічні його параметри в поетичній мові на сучасному етапі її розвитку.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні теорії номінативного ряду в проекції на лінгвостилістичну та лексикографічну інтерпретацію структурно-семантичного варіювання його стрижневого компонента та системному використанні наукової літератури з лінгвостилістики, етнолінгвістики, фольклористики, символознавства, культурології, міфології. Висновки й узагальнення, зроблені на підставі аналізу практичного матеріалу, сприяють докладнішому вивченню лексико-семантичної системи поетичної мови, вмотивуванню лінгвостилістичного статусу її одиниць. Матеріали дослідження формують нові знання про структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри розгортання номінації *земля* в цілісному світоглядному універсумі української поетичної мови (її фольклорному та авторському виявах).

Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для створення теоретичних курсів із лексикології та стилістики української літературної мови, у лексикографічній практиці, зокрема для створення ідеографічного словника, словника поетичної мови.

Матеріали роботи слугуватимуть підґрунтям у викладанні фахових курсів і спецкурсів із семантики, когнітивної лінгвістики, лінгвопоетики, етнолінгвістики, лексикології у вищих навчальних та лінгводидактиці загальноосвітніх шкіл.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на наукових конференціях різних рівнів, зокрема: Міжнародній науковій конференції «Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця» (Київ, 2006); V Всеукраїнській науковій конференції «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська лінгвостилістика у сучасній науковій парадигмі, присвяченій 70-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора С. Я. Єрмоленко» (Київ, 2007.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2008); Науковій конференції «Міжмовна взаємодія в культурному житті соціуму» (Київ, 2009), а також на звітних наукових конференціях Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2005, 2006, 2007). Дисертацію обговорено на розширеному засіданні кафедри стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 13 від 16 квітня 2010 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 статей, із них 7 – у виданнях, визначених ВАКом України як фахові зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (236 позицій), списку використаних джерел (60 позицій) та додатка, який вміщує показники епітетної, метафоричної сполучуваності та показник порівнянь.

Подано також перелік текстових умовних скорочень та перелік умовних скорочень використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 225 с., обсяг основної частини роботи – 172 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та основні завдання роботи, визначено предмет і методи дослідження, його наукову новизну, окреслено теоретичну та практичну цінність отриманих результатів, подано відомості про апробацію роботи й кількість публікацій, у яких висвітлено основні положення роботи.

У **першому розділі** – «**Образність та естетичність як категорійні ознаки поетичної мови**» – представлено закони організації поетичної мови загалом та природу окремих її явищ зокрема в хронології формування теоретичних засад лінгвостилістики; подано узагальнене розуміння поетичної мови як “особливої функціонально-стилістичної мовної сфери” (В.С. Калашник), у якій відбувається динамізація семантичної структури слова і в рамках якої будь-яке явище мови може стати поетичним (В.В. Виноградов), оскільки в її

основі “лежить особливий характер конкретно-чуттєвого зображення світу, орієнтація на його емоційно-естетичне сприйняття” (С.Я. Єрмоленко).

Образність поетичної мови пов’язана з функціонуванням і семантичним та естетичним розгортанням у її просторі *поетичних образів* – особливої форми естетичного освоєння світу, а також опису дійсності, які не тільки підпорядковані внутрішнім законам функціонування поетичного слова, але й безпосередньо відбивають взаємозв’язок мови з процесами мислення та пізнання, слугують засобом художнього узагальнення дійсності, що конгломерує інформацію про зв’язок слова з культурою (О.О. Потебня, М.М. Бахтін, В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко, В.В. Кононенко, Л.І. Мацько, Л.Г. Савченко, В.В. Жайворонок, Л.І. Шевченко, А.К. Мойсієнко та ін.). На відміну від форм і способів наукового пізнання світу, що вербалізуються у формі абстрактних понять, художній образ завжди націлений на збереження й максимальне відтворення предметно-чуттєвої сутності пізнаваного, відображенні його цілісності, життєвості, конкретності.

З’ясування лінгвостилістичної сутності *образу* поставлене в контекст конкретизації змісту цього поняття в ряді інших співвідносних із ним і активно вживаних у фаховій мові понять: *ключовий, домінуючий, постійний, наскрізний, лейтмотивний образ, образ-мотив, образ-архетип* тощо. Усі вони мають певну традицію метамовного побутування і характеризують різнотипність художніх образів з погляду їх текстотвірної ваги, регулярності вживання в українському поетичному дискурсі загалом та образній парадигмі конкретного тексту зокрема. Їх текстова реалізація ґрунтується на тропеїчних (*метафора, метонімія, епітет, порівняння, перифраз, персоніфікація, гіпербола* і т. ін.) механізмах розвитку семантики поетичного слова та словосполучення.

Когнітивний підхід до вивчення мови і явищ поетичної мови зокрема актуалізував уживання такого термінологічного корелята до поняття *образ*, як *концепт* (В.І. Іващенко, Н.О. Мех, І.М. Дишлюк, О.Є. Єфименко, О.Б. Кузьміна, К.Ю. Голобородько та ін.). Поетичний концепт осмислюється як ширша (порівняно з образом) категорія ментального рівня, що є словесно-семантичним узагальненням образу чи групи образів у межах одного художнього твору чи всієї поетичної традиції. Такі образи утворюють системні єдності, що можуть з’являтися в різних авторів, у різні епохи й ототожнюються з поетичними концептами. Саме тому визначення шляхів перетворення образу на поетичний концепт може відбуватися лише на тлі тієї матеріальної та духовної культури, тієї мовної системи, у контексті якої виникло чи зазнало трансформацій досліджуване слово або словосполучення.

Категорія *естетичності* лягла в основу розвитку поняття *унормована естетична системність* поетичної мови, що її забезпечує сукупність образних парадигм, образних моделей, регулярні зближення лексем, типізовані сюжетно-образні схеми, семантичні трансформації тощо (І.Є. Грицютенко).

Поглиблене осмислення естетичності слова як носія національно значущої семантики та конотації пов’язане з обґрунтуванням ряду термінів і понять: *знак української етнокультури, етнокультурний концепт*

(В. В. Жайворонок), *фольклоризм, мовно-естетичний знак національної культури* (С.Я. Єрмоленко), *етносимвол* (В.В. Кононенко), *етноміфологема* (Н.В. Слухай), *лінгвокультурема* (В.О. Маслова, Л.І. Мацько, Н.С. Медвідь). Вони акцентують увагу на національно маркованій внутрішній формі мовних одиниць.

Теоретичне поглиблення та практичний аналіз проблем *образності та естетичності* як категорійних ознак поетичної мови на сучасному етапі розвитку української лінгвостилістики здійснюється досить активно, з акцентом на тому, що й образність, й естетичність поетичного мововираження часто досягається саме завдяки авторським інтенціям, спрямуванню на оновлення виражально-асоціативного потенціалу слова, на видобування з лексичної семантики нових значеннєвих нюансів, експресивних відтінків.

Водночас вивчення *естетичної динаміки слова* дає можливість репрезентувати його концептуальне смислове ядро, встановити координати його лексико-тематичних взаємозв'язків як у творах одного жанру, стилю, так і в мові взагалі, визначити стилістичні прийоми вживання.

У другому розділі – **«Концептуалізація номінації земля в українській мові: міфопоетичний та лінгвостилістичний аспекти»** – представлено аналіз мови поезії ХХ ст. щодо відображення в ній процесів концептуалізації номінації *земля* в напрямку “підтримки” міфопоетичного змісту лексеми, а також лінгвостилістичного оновлення її поетичної семантики через розширення асоціативно-образних зв'язків, валентних потенцій.

Нині в національній поетичній мові образ *земля* кваліфікується як один із концептуальних складників. Передусім це змістово й емоційно місткий стрижень народнопісенної системи, етнокультурне поняття, насичене багатьма глибинно закодованими смислами із розгалуженою системою узагальнено-образних значень та стилістичних конотацій.

Сформована на ґрунті давніх міфопоетичних уявлень семантична структура слово-образу *земля* засвідчує наявність архетипних опозицій (*земля – життя і земля – смерть*). Здебільшого це зумовлено специфікою трактування *землі* як місця, що займає серединну позицію між небом (вищі сакральні сфери) і підземним світом (нижчі сфери). При такому поділі космопростору “небо виявилось зайнятим символами праведними і божественними, а пекло, підземний світ... – силами нечистими і темними. Земля – місце боротьби двох світів і начал, а людина та її душа – зосередження цієї боротьби” (Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М. : Эллис Лак, 1995. – С. 16). Отже, міфопоетичне трактування образу *землі* акцентує передусім її прагматичне значення як місця проживання, тимчасового перебування людини поміж двох вічних сфер: *По струнах липня між землею й небом/ До мене вийшли в гості* (А. Малишко); *Між небом і землею розір'ятий,/ ти не себе кохай, а землю цю* (М. Руденко); *В безмірі космічнім/ Нерозмежовано злились/ Земля із небом, день із ніччю* (І. Світличний).

Експресивна концептуалізація образу *земля* в українській поетичній мові активно розвивається в позитивному напрямку з посиленням сакрального характеру міфопоетичного трактування стрижневої реалії, зокрема: ***Взяла я***

грудку землі у жменю,/ перехрестилась, пішла у світ (В. Вовк); *Молилася і землю цілувала,/ і плакала у вишитий рукав* (М. Руденко).

Поетичні мікроконтексти дають чітке уявлення про смислове розрізнення бінарних опозицій аксіосимволів землі – *життя, смерть, могила та мати, годувальниця, страдниця*.

Кожний із векторів опозицій має властиві їм закріплені довготривалою народнопісенною практикою образні маркери – *свята, сира, чорна, щедра, рідна, чужа, своя*, які стають стимулами розвитку й поширення асоціативних рядів, що мають свої відмінності в поетичних мікроконтекстах з міфопоетичним змістом та “загальним” власне поетичним.

Зокрема, в образній мікропарадигмі, розгортання якої стимулюється аксіологемою *свята земля*, одне з чільних місць належить образному значенню *земля – правда, справедливість*, яке стимулює зв’язки з асоціатом *очищення* (вода, вогонь). Другий вектор асоціативного розгортання та концептуалізації семантики формули *свята земля – мати – Батьківщина (рідна)*: *З великої радості святую землю цілували* (П. Тичина); *Я ваша мати – з пальмами, калинами,/ З березами, ялинами* (І. Драч); *Хай відчують/ Своєю землею./ Свою рідну, єдину./ Через Вас,/ Бабо Бадихо* (А. Пашко); *Там, на батьківській землі,/ Лиш терен по округах ріс* (М. Руденко).

Подальший розвиток архетипного значення ‘рідна земля’ здійснюється за рахунок актуалізації імплікованого в парадигмі цього концептуального образу бінарної опозиції ‘свій – чужий’: *Ми слухали, уважні і малі,/ про неповторне життя природи/ і про любов до рідної землі* (В. Сосюра); *Наче пуповиною прип’яті/ До своєї рідної землі* (І. Гнатюк); *І той любов’ю повниться до світу,/ Хто рідну землю має під собою* (М. Вінграновський) – *і зійшлися кінці і начала/ на оцій чужинецькій землі* (В. Стус); *Привітно гріє наші босі ноги/ чужа земля, що стала не чужа* (М. Руденко).

Прикладкова асоціація *земля-мати* розвивається в напрямку опрацювання символічного смислу ‘джерело життя’: *Земля – вона життя основа* (М. Руденко); *Той сік землі трима мене в бою* (А. Малишко); *Я повертаюсь без принуки/ На землю ... що одна-єдина/ Мені безсмертя може дати* (Д. Павличко); *коріння наше болить у нашій землі. Я вийшла із цього саду. Наді мною нема господаря./ Мені дорога лиш земля,/ з якої я расту* (Л. Костенко) й стимулює приєднання означення *годувальниця* з концептуальними означеннями *щедра, родюча*, наприклад : *землі всещедрої плоди* (Л. Костенко).

Низка антропоморфізованих зв’язків “переводить” номінацію *земля* до парадигми *мова*: *Без неї [блискавки – Н. К.] ця земля така німа,/ Як зморена душа без язика* (М. Руденко); *Землі прачорному обличчю/ Хилюсь і слухаю: німа* (Є. Маланюк).

Крім того, *мати* стає стимулом для поповнення ряду асоціатами *біль, страждання, плач, любов*: *Ой ти земле, нещасна матінко* (М. Руденко); *Ми слухали, уважні і малі,/ про неповторне життя природи/ і про любов до рідної землі* (В. Сосюра).

Аксіологема *сира земля* передає образне значення *смерть, туга*, що стимулює контекстуальне співвіднесення з постійним означенням *чорна*,

порівняймо: *А в тім Дунаю тиха вода,/ Там розмовляла мати моя:/ Десь мого сина з війни нема,/ Десь го забила гостра куля,/ Десь го **приспала сира земля** (з нар. балади); *Я не сплю, не чую,/ І вже тя не люблю./ **Чорна земля ня вкрила,** / Би-м із тобов не жила (з нар. балади).* Сучасні автори по-новаторському використовують цей епітет, розвиваючи нові семантичні ракурси (*Стояв юнак, сивіший від туману,/ З обличчям сірим, як **сира земля** (Б. Олійник); **Блискавка загрузла в чорну землю неба** (Б. Бойчук).* Крім того, поети оновлюють колоративну сполучуваність поетичної номінації *земля*, поповнюючи епітетний словник лексемами *біла, сира*, а також цілим рядом складних прикметників із колірним компонентом (*чорнотіла*), наприклад: *Та **біла земля** під зимовим наркозом/ Женьшенем калини врятує мене (І. Драч); **Сіре небо сірої землі** (М. Руденко); **Землі сіролицій/ Ін'єкцію введено** (М. Осадчий); *Тиха казка та рученька біла,/ Люлі-люлі, шовкова трава./ А для мене земля **чорнотіла** – Давня постіль моя фронтова (А. Малишко).***

У корпусі народнопісенних текстів виявляємо чимало цікавих ілюстрацій, що підтверджують непересічну художньо-естетичну значущість та структурно-сміслову розмаїтість контекстуальних реалізацій експресивно маркованого символізаційного значення *земля – туга*: *А чаєчка в'ється, **об дорогу б'ється,** / **К сирій землі припадає**, чумака благає/ – *Ой ти, чумаченьку, ти ще молоденький,/ Верни мої чаєнята, діточки маленькі (з нар. балади) – А хто втомився в дорозі крутобокій,/ Вернись к землі і спражно **припади** (А. Малишко).**

Цей вектор концептуалізації найширше представлений фразеологічними образними висловами (*об землю [об дорогу] битися; до землі припадати; в землю вбитися, бити землю під собою; у землю похилитися*), з яких фразеологізм *припадати до землі* використовується найчастіше: *кущі, **припавши до землі,** / шепочуть перелякано молитви (І. Гнатюк).*

Семантичне оновлення номінації *земля* в українській поетичній мові ХХ ст. – це процес концептуалізації стрижневих значень:

1) ‘планета’: *І ми поглухли, бо **Земля** стогнала (І. Драч); **Опускаюсь на землю, на синій глобус капусти.** / На самісінький полюс, де ходє жук, як пінгвін (Л. Костенко); **І крутиться Земля, неначе жорна,** / І зорі перемелює на сніг (М. Руденко);*

2) ‘суходіл, простір’: *Любовє, де ми будєм жити?.. / Мабуть, в отому курєні, / де стіни зведєно з блакиті, / а долом – **простори земні** (Є. Гуцало);*

3) ‘грунт’: *І фермери **посадять помідори на шуканій ошуканій землі** (Л. Костенко); **О земле! Чорна мати мила** (Є. Маланюк); **О земле з переораним чолом,** / **З губами, пересохлими від сміху** (В. Симоненко); **рука нашої землі,** / **вознесена над падолям сліз** (І. Калинець);*

4) ‘країна, держава, край’: ***Шматок землі, ти звеєся Україною.** / Ти був до нас. Ти будєш після нас (Л. Костенко); **Земле далека і рідна,** / Літер сім звукосрібних (М. Осадчий); **земле зойку/ тебе засівали / зерном і потом** (В. Вовк) у їх жанрово-стилістичній специфікації та текстоцентричній позиції.*

“Звуження” поетичної семантики номінації *земля* – це явище, спостережуване на тлі її лексикографічного опрацювання в загальномовному, різностильовому вживанні. Натомість виділені та проаналізовані епітетні,

метафоричні, фразеологічні структури поетичної мови ХХ ст. підтверджують кількісне та якісне розширення функціональної, текстової парадигми номінації *земля* та тлі семантичного обмеження “зажаданих” лексико-семантичних варіантів щодо створення національно-культурного поетичного образу *землі*, його конкретно-чуттєвого осмислення.

Третій розділ – «Лексико-семантична парадигма номінації *земля* в українському поетичному дискурсі ХХ століття» – присвячений вивченню стилістичної вагомості образів *степ, поле, луг, лан*, мікрообразу *пісок* як продуктивних контекстних актуалізаторів семантики *землі* у традиційних та новітніх типах асоціативно-образної сполучуваності.

Співобрази тематичної групи *земля* – це універсальні засоби вираження ідей різного змісту. Вони реалізуються на усіх рівнях – філософському, психологічному, морально-етичному та соціальному, що засвідчує продуктивність розгортання образної номінації *земля* в поетичній мові ХХ ст.

Лексика поетичних текстів утворює певні парадигми. Традиційність тих чи інших мотивів, метафоричних переосмислень, обігрувань семантичного змісту, внутрішньої форми слів, понять формує загальнокультурний зміст мовного знака, його концептуального значення.

Здійснене дослідження доводить, що асоціативно-образне розгортання номінації *степ* відштовхується від позитивно маркованого поетичного означення ціннісного сенсу, загальнолюдської вартісності цієї реалії: *Рідний степ – широкий, вільний, пишнobarвний і квітчастий* (М. Вороний); *Там, за порогами, в степах, де землі щедрі і розлогі, сидять лелеки на стовпах і ріллі дихають вологі* (Л. Костенко).

У мові української поезії ХХ ст. вичленовано кілька типів усталених (традиційних) та індивідуально-авторських співвіднесень, що відбивають закономірності сполучуваності лексичної одиниці *степ*. Найбільш концептуально навантаженими серед них варто визнати *степ – Україна* (*Моя пісня не тут./ Моя пісня в степах України* (В. Сосюра); *Болить Дніпро. Степи і ниви голі/ болять* (М. Руденко), *степ – воля* (*Та, привчені до клітки, полахливі,/ Давно забувши волю і степи,/ Слова корились, як раби ліниви* (Б. Олійник); *Серед степу, де горить калина, могила* (В. Стус), *степ – сонце, спека* (*Змарнілий небосхил роздерли нагло труби/ де ластівки кричать про сонце та степи* (В. Сосюра); *Літо, на спраглий степ хрестильну кров скропи* (Є. Маланюк), *степ – тиша* (*В тишині твоїй заміліл/ правкраїнське радіо степу/ не дає ні вітру ні хвилі* (Є. Маланюк), *степ – пісня* (*Шумів травною степ шовковий,/ Сміявся день, пісні лились* (О. Олесь); *Котиться спів у степи,/ йде від села до села* (П. Тичина).

Значний підкорпус образів з опорним словом *степ* формують колірні метафори, епітети, актуальне значення яких мотивується усталеним (*синій, блакитний, білий, сизий, сивий,*) або ж індивідуально-авторським (*гнідий, синьоокий*) характером встановлюваних асоціацій, порівняймо: *По блакитному степу вороний вітер* (П. Тичина); *Ми прощалися з тобою/ в білому степу* (В. Сосюра); *По синіх степах дикий вітер повіяв примару* (Є. Маланюк).

Образно-сміслові наповнення поетичної номінації *поле* також відбуваються за вектором 'від фольклорного': *Коло гаю в чистім полі/ На самій могилі/ Дві тополі високіі / Одна одну хилить*. Народнописенна традиція використання епітетного сполучення *чисте поле, чуже поле* не консервується тільки на рівні фольклорної мови, а продовжується в авторській мовотворчості: *простори я очима п'ю,/ і мов лечу над чистим полем/ я на Донеччину мою* (В. Сосюра); *І якщо впадеши ти на чужому полі,/ Прийдуть з України верби і тополі* (В. Симоненко).

Епітетна мікропарадигма образу поле – це колірні означення: *Хай по полю/ Золотому полю/ Ляже тїнь* (П. Тичина); *Тиха вулиця й синє поле* (В. Симоненко); *у червоне поле носить,/ розмай-дугу садить* (І. Калинець).

Семантика вільного, відкритого простору, екстрапольована в площину осмислення екзистенційних проблем людини, продукує метафори психологічної свободи, емоційної розкнутості людини, що асоціюється з її перебуванням у *полі*, та естетизацію пов'язаних із цим станом позитивних відчуттів: *Іду в полях. Нікого і ніде. Півнеба захід – золото червоне* (Л. Костенко); *Сам-один – у полі ні душі. І душа співає про високе* (І. Гнатюк). Екзистенційне значення фольклорної формули у *полі* представлене й іншими маркованими контекстами: *Мати моя, мати дорога,/ осїнь горить в полях* (А. Малишко); *Місяць у полі бродить/ в трави лице вмочив* (В. Сосюра); *Так пращури молилися у полі,/ Коліна прихиливши на стерню* (М. Руденко) тощо.

Наскрізні поетичні асоціації *поле – війна* (*І пригада отецький дїм,/ Жону й дітей в неволі,/ і свій далекий колосок/ В розбомбленому полі* (А. Малишко); *Гей на ратних полях – полини, полини* (Б. Олійник); *поле – смерть* (*Бійця не ховали – / На землю поклали;/ Під білим місяцем,/ Під небом голим. / І стали груди у нього полем* (А. Малишко); *поле – тополя* (*В поле, де тополя мріє одинока* (В. Симоненко), натомість індивідуально-авторськими є асоціації *поле – доля, поле – життя* (Л. Костенко).

У семантичному розвитку образу *поля* задіяна й підпарадигма *нива – рілля – город – чорнозем*. Вона додає своє асоціативно-образне наповнення у лексико-семантичну парадигму *земля*, збагачує її філософським, соціальним, інтимізованим осмисленням національного простору як джерела життя. Виявлення й вивчення таких національно маркованих конститuentів індивідуальних художніх систем сприяє об'єктивному моделюванню загальної національної мовної картини світу.

У семантико-стилістичній парадигмі концепту *земля* просторовий конкретизатор *луг* є одним із найближчих до смислової домінанти, а отже, і до ядра відповідного лексико-семантичного поля. У системі його контекстуальних значень, реалізованих у поезії народної пісні та мовоствореннях українських авторів, фіксуємо практично всі значення, показові для визначальної щодо нього поетичної універсалиї.

У поетичних контекстах зберігається народнопоетична тенденція до використання загалом десемантизованих обставинних конструкцій із компонентом *луг*: *О ридай же, молись:/ ходить осїнь у лузі* (П. Тичина); *З раннього квітня шепоче до осені/ В лузі дїбровному тиха полосиця* (А. Малишко).

Продуктивність пейзажного образотворення забезпечує просторово-локальний образ луг. Для поетичних традицій будь-якого хронологічного зрізу ХХ ст. природними є слововживання на зразок: *Немов у лузі та калина* (В. Сосюра); *Питайте її у лузі, / В калини у краснім лоні* (Д. Павличко).

Аналіз мовотворчості українських поетів дозволяє виокремити найтипівіші напрямки оказіональної епітетизації просторового поширювача луг, не показові для стилістики народної пісні. Загалом їх можна систематизувати за такими семантичними параметрами: уточнювально-просторова ознака (*Закували зозулями, задзвеніли дубами, / Білим клекотом сонця / Луги придніпрові* (Д. Павличко); колірна характеристика (*По голубих лугах, мов голуб, / кошлатих сонць шугає птах* (В. Стус); звукова семантика (*стоголосий грає луг* (В. Вовк). Найтипівіші контексти асоціації – це луг – туга, луг – тиша.

Індивідуально-авторське осмислення периферійного мікрообразу *пісок* тісно пов'язане з народнопоетичною традицією. У народнопісенній поезії, наприклад, досить обмежена епітетна сполучуваність, представлена тільки двома колірними характеристиками (*жовтий, білий*), кожна з яких насичена своїм оцінним змістом, порівняймо: *Ой завіз дівчину на жовті пісочки: / – Ой скидай, дівко, з головки биндочки; Ви, круті береги, / Не будьте їм вороги. / А ти, жовтий пісочок, / Годуй моїх діточок* (з нар. пісні). У мові поезії ХХ ст. вживаються, крім названих означень, прикметники *синій, сірий* (П. Килина, Ю. Тарнавський).

Специфічна хронологічна маркованість властива словоживанням семантично підпорядкованого номінації *земля* позитивно маркованого поетоніма *лан*: *А навколо лани вдалині, вдалині / розлетілись, як птиці блакитні* (В. Сосюра); *За лісом крізь лагідний лан / Дороги до міста лежать килимами* (Ю. Клен); *Рече Дніпро, й лани широкополі / Медами пахнуть, колосом шумлять* (А. Малишко).

Загалом його вживання в мові української поезії ХХ ст. стилістично конгруентне з функціональним навантаженням лексем *земля, поле, степ*. Найбільшу продуктивність виявляє у мовоствореннях авторів першої половини ХХ ст., у мовоствореннях шістдесятників вживається значно рідше, а в мові поезії дев'яностників не зафіксована взагалі.

Номінація *пісок* продуктивно осмислюється і в контексті популярних у сучасній поезії екзистенційних, філософсько-медитативних мотивів: *отак півжиття-півзими серед піску та солі – / крикливих жінок* (В. Махно); *Час щидить пісок з долоні в / долоню* (В. Вовк); *в мене розсипався спрагнений дощів / і свіжих зустрічей / пісок душі* (Б. Бойчук).

Традиційні напрямки образного розгортання названих образів та типи їх асоціативно-образної сполучуваності засвідчують неперервність лінгвопоетичної традиції в поетичній мові ХХ ст. Вони підтверджують статус цих одиниць як активно вживаних складників і фольклорної, й ідіопоетичної систем, експресивно виразних мовно-естетичних знаків національної культури.

Новітні типи асоціативно-образної сполучуваності не тільки сприяють розширенню базової, зафіксованої в лексикографічних та українознавчих

джерелах семантики, а й засвідчують розвиток okazіональних експресивних та асоціативних нашарувань, які мають перспективи бути відображеними у словниках поетичної мови.

Входження номінацій *степ, поле, луг*, а також менш вживаних конкретизаторів образу *земля* (як-от: *пісок, нива, город* тощо) у широкий контекст поетичної мови, поетичного словника ХХ ст. відбувається за рахунок їх актуалізації як конструктивних смислових центрів численних поетичних контекстів, входження до складу експресивно ступеньованих рядів епітетів, різних структурних та семантичних типів метафор, порівнянь, перифразів тощо.

У **висновках** представлено основні результати дослідження.

Для лінгвостилістичного аналізу поетичної мови засадничим є визначення естетико-стилістичної вартості поетичного вислову, образу в проекції на структуру національної мови, особливості функціонування загальномовних і стильових норм, на динаміку концептуалізації універсальних поетичних образів та їх перетворення в мовно-естетичні знаки національної культури, світоглядні поняття, що мають певне місце в мовній картині світу.

Поняття *поетична образна номінація* здебільшого сприймається як двовекторна якість з ознаками народнопісенності та літературної поетичності, що дає підґрунтя для вивчення її конкретних виявів у динамічному аспекті.

Образність поетичної мови пов'язана з функціонуванням і семантичним та естетичним розгортанням у її просторі *поетичних образів* – особливої форми естетичного освоєння світу, а також опису дійсності, які не тільки підпорядковані внутрішнім законам функціонування поетичного слова, але й безпосередньо відбивають взаємозв'язок мови з процесами мислення та пізнання, слугують засобом художнього узагальнення дійсності, що конгломерує інформацію про зв'язок слова з культурою.

Визначальним у методології поетичної семантики є вияв образності через реконструкцію *внутрішньої форми слова* від конкретного текстового, жанрово-стильового її вживання до пізнання й моделювання рядів асоціативно-образного розгалуження, парадигматизації смислів у контексті етнокультури, експлікації колективного мовного досвіду.

Для семантико-функціональної інтепретації номінації *земля* важливе усвідомлення, що через неї відтворюється широкий контекст знакових для української мовної свідомості знань, універсальних смислів. У мові вони реалізуються через широку палітру прямих (номінативних) та узагальнено-образних значень, експресивних конотацій. Семантична динаміка номінації *земля* в поетичній мові ХХ ст. співвідносна зі звуженням типів лексико-семантичних варіантів (до чотирьох замість шести у загальномовному словникові: *земля – планета, земля – суходіл, простір, земля – ґрунт, земля – країна*), що слугують семантичною основою для поетичного фразотворення з номінацією *земля*. Ці спостереження підтверджуються й структуруванням словникових статей у Словнику епітетів української мови та спеціальних довідниках із питань етнокультури.

До лексико-стилістичної парадигми *земля* включені поетичні номінації *степ, поле, луг, лан, нива, город, пісок* та ін., що різняться ступенем уживаності

та участю в концептуалізації смислового поля 'земля', у побудові сталих асоціативних зв'язків.

Практичне опрацювання поетичного слововживання номінації *земля* в аспектах її семантико-стилістичної та функціонально-стилістичної параметризації лексеми засвідчило, що аналізована номінація контактує з репрезентантами різних тематичних груп та асоціативних полів (*життя, смерть, правда, справедливість, вода, вогонь, мати, любов; біль, страждання, плач, мова, роки; очі, обличчя, груди, руки, тіло, шкіра, чоло; зцілення, очищення; крутитися, обертатися, цвісти, співати, стугоніти, гудіти, дихати, зітхати; сира, свята, родюча, розп'ята, заплакана, жалібна, обкрадена, скривджена, безрадісна, нещаслива, знедолена, рабована* та ін.). Це сприяє розвитку поетичної семантики слова-образу *земля*, розкриттю його внутрішньої форми, забезпечує варіативність семантичних відтінків у його текстовому образно-естетичному втіленні.

Лінгвостилістична динаміка номінації *земля* відбувається в напрямках семантичної трансформації міфопоетичного змісту від народної пісні до індивідуально-авторського поетичного вживання, розширення уявлення про реалію на ґрунті збереження асоціативного народнопоетичного смислу, а також оказіонального слововживання в літературно-мовній практиці.

Спостережено, що у фольклорному дискурсі міфопоетична семантика *землі* пов'язана з означенням місця, що займає серединну позицію між небом і підземним світом. Це чітко простежується в бінарній семантичній опозиції *життя – смерть*.

У поетичному дискурсі номінація *земля* як мовно-естетичний знак національної культури не тільки є упізнаваним, але й виявляє здатність до трансформації зі збереженням семантико-асоціативного стрижня слова. Це продуктивний мовний засіб інтелектуалізму, оскільки її розуміння, декодування її внутрішнього змісту й функцій потребує від читача належного етнокультурно-лінгвального рівня.

Порівняно з міфопоетичним контекстом, для якого характерні константні формули *свята земля, сира земля, родюча земля, земля-мати, земля-годувальниця*, у поетичній мові ХХ ст. означальний компонент в конкретно-чуттєвому осмисленні реалії розширюється як якісно, так і кількісно. Зокрема в архетиповій образній парадигмі 'земля-годувальниця – родючість', епітетний ряд розширився за рахунок означень із семами 'вік', 'стан ґрунту', 'особливості сприйняття', а в парадигмі 'земля-батьківщина – рідна, любов' крім відносно-якісного прикметника *українська* з'явилася значна кількість експресивно-оцінних епітетних характеристик негативного змісту.

Для мовно-поетичної практики ХХ ст. показове розгортання кількох типів асоціативно-образних рядів зі стрижневим компонентом *земля*:

- земля < життя – мати – батьківщина/Батьківщина, годувальниця > любов;
- земля < життя – мати – батьківщина/Батьківщина – моя, своя, наша, єдина, рідна, батьківська, ця > любов;
- земля < життя – мати (жінка) – страдниця; біль, плач, журба, стогін, зойк, кров > страждання;

- земля < життя – мати – годувальниця – родючість, щедрість > мова;
- земля < світ, життя > людина;
- земля < смерть – плач, біль, туга > могила;
- земля < свята – правда, справедливість > очищення (вода, вогонь);
- земля < свята – сила > зцілення;
- земля < сира, чорна > смерть, туга;
- земля < чужа > туга;
- земля (грунт) < душа;
- земля (простір) < мудрість;
- земля (простір) < сад, рута, парча, казка > краса;
- земля (планета) < світ > життя.

Метафоричні сполуки (генітивні, предикативні) забезпечують динамічне структурування аналізованої номінації, виявляють особливості антропоморфного, візуального, аудіального та одоративного осмислення відповідної реалії. Характерне при цьому також формування типових історико-культурно маркованих асоціативних зв'язків, рядів (груди землі – розірвані > біль, страждання, рана, кров, зойк).

Семантико-оцінну динаміку образу *земля* в поетичному дискурсі (фольклорному та авторському) репрезентують фразеологічні образні вислови (*бути у землі, спати у землі, земля приймає, у землю йти, вростати у землю, земля пером* > смерть; *залишити/ знайти/ шукати слід на землі* > життя; *ударити (кинути) / ударяти (кидати, бити) лихом об землю* > радість та ін.), перифрастичні звороти (*матінка Деметра*), що продуктивно розширюють внутрішню форму аналізованого поетизму.

Характерною особливістю літературно-поетичного побутування номінації *земля* в другій половині ХХ ст. є конструювання вектора 'земля – планета' з відповідними зв'язками з лексемами *орбіта, космос, зоря, глобус* та з компаративними асоціатами *капуста, м'яч, клубок, лице*.

Лексико-стилістична парадигма номінації *земля* в українському поетичному дискурсі представлена компонентами *степ, поле, луг, лан, нива, город* та мікрообразом *пісок*.

Степ – концептуальне поняття в поетичній картині світу, яке розгортається у стрижневих (*степ – Україна* та *степ – воля*) та периферійних (*степ –небо, степ – час, степ – хаос, морок, зло*) асоціативно-образних рядах, на основі яких вибудовується значущий фрагмент національної мовно-просторової картини світу.

Для лексико-семантичної мікропарадигми образу *степ* у поезії ХХ ст. показова: а) епітетна сполучуваність *степ – великий, широкий, вільний, безмежний, неміряний, крилатий, пустоширокий*, що акцентує сему 'широкий, необмежений простір' та історично марковану сему 'воля'); б) актуалізація лексичних конкретизаторів, що вербалізують пов'язані зі степом зорові, звукові (акустичні, музичні), одоративні, колірні, температурні асоціації тощо.

Дослідження асоціативно-образної парадигми номінації *степ* виявило часову специфіку її експресивно-оцінного освоєння. Якщо в першій половині ХХ ст. семантичний розвиток номінації *степ* пов'язаний із думками про степ,

перебуванням у ньому, то в другій половині ХХ ст. образ *степу* асоціюється з назвами емоцій (*жах, туга, сум*), психологічних станів (*самотність, спокій*) тощо.

До арсеналу семантично насичених мовно-естетичних кодів, у яких універсалізовано колективний досвід сприйняття й осмислення *землі*, експліковано складну систему пов'язаних із *землею* народних морально-етичних цінностей, належить образ *поле*. В аналізованій поезії його семантико-асоціативний розвиток відбувається з відштовхуванням від народнопісенної традиції (наприклад, в аспекті використання епітетних сполучень *чисте поле, чуже поле*), з активним розвитком в авторській мовотворчості нових типів епітетизації, метафоризації, компаративізації. Вони відбивають мовно-естетичне осягнення фрагмента національної дійсності, акцентуючи не тільки його просторову семантику (*на полі, у полі, полем* та ін.), але й параметризуючи за рахунок: а) включення у стереотипні формули пейзажоопису з посиланням на фольклорні моделі асоціативного співвіднесення (*поле – місяць, поле – вітер*); б) поєднання з назвами рослин (дендронімами, фіто- та флорономенами – *тополя, пшениця, жито, волошка, ромашка, льон* та ін.); в) входження в образні структури з мілітарною, історичною, культурно маркованою лексикою (*могила; ратне поле, розбомблене поле*).

У лексико-семантичній парадигмі образу *земля* просторовий конкретизатор *луг* – один із найближчих до смислової домінанти. У системі його контекстуальних значень, реалізованих у поезиці народної пісні та мовостилях українських авторів, зафіксовано практично всі значення, показові для визначальної щодо нього поетичної універсалії. Народнопісенність номінації відображена у стилізованих зачинах поетичних творів, в орнаментальній функції слова *луг*, а також у структурі асоціативно-образних текстових рядів (*луг – гай, діброва, ліс, луг – калина, верба, луг – туга, страждання, розпач*), в авторських варіантах пісенних формул (*лужечок-бережечок*), у характерній епітетиці (*темний, чистий*).

На противагу народній поезиці, де образ *луг* практично не виконує функції номінації простору, автори ХХ ст. активно включають цю лексему в обставинні конструкції локативної семантики, актуалізують не тільки горизонтальний (*у лузі, в лугах на лугах, на лузі*), але й вертикальний (*спустити на луги, понад лугами*) контекст аналізованого образу. Для літературно-поетичних мікроконтекстів зі словом *луг* характерна практика використання епітетів з параметрами 'уточнювально-просторова ознака', 'колір', 'звук', 'тиша'.

Фрагмент поетичного словника, очолюваний лексемою *лан*, – важливий для об'ємної семантико-стилістичної репрезентації семантичного розгортання номінації *земля*. Його вживання в мові сучасної української поезії загалом співвідносне з функціональним навантаженням лексем *земля, поле, степ*, проте кількісно частотність його семантичних, образно-асоціативних розгалужень значно менша.

Периферійні вербалізатори семантики *землі* – номінації *нива*, *город*. Їх входження у контекст поетичної мови ХХ ст. спричинюється включенням до складу експресивно ступеньованих рядів епітетів, різних структурних та семантичних типів метафор, порівнянь, перифразів тощо.

Народнопісенність образу *пісок* зумовлена міфопоетикою кохання, залицання, що виражається образно-символічними висловами, участю в реалізації мотиву смерті, причому діапазон відповідних народнопоетичних контекстів виявляється надзвичайно широким. У сучасній мовно-поетичній практиці лексема *пісок* реалізує семи 'звук', 'вага', 'сухий', 'час'. Індивідуально-авторським є зміст генітивних метафор із семантикою нестабільності, минулості (*пісок долонь*; *пісок душі*).

Отже, аналіз фольклорної спадщини та поетичної мови ХХ ст. в аспекті простеження лінгвостилістичної динаміки образу *земля* показав, що існує нерозривний зв'язок між етнокультурним та власне поетичним змістом лексем, які в історії національної мови модифікуються в мовно-естетичні знаки цієї культури. Їхня внутрішня форма наповнюється уявленнями, що відображають динаміку матеріальних та духовних змін у суспільстві, набувають у процесі функціонування в характерних дискурсах символічного характеру, концептуалізуються й системно реалізуються у мові різних авторів різних часів.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Калинюк Н.В. Семантична парадигма номінації *земля* в українській народній пісні / Н.В. Калинюк // *Культура слова* / [відп. ред. С.Я. Єрмоленко]. – Київ : ТОВ «Вид-во «Грамота», 2005. – Вип. 65. – С. 17–20.

2. Калинюк Н.В. Просторовий поширювач *луг* у лексико-семантичній парадигмі концепту *земля* (на прикладі поетичної мови) / Н.В. Калинюк // *Лексикографічний бюлетень Національної академії наук України Інституту української мови* : зб. наук. праць [відп. ред. В.В. Німчук]. – Київ. – 2005. – Вип. 12. – С. 79–83.

3. Калинюк Н.В. Семантична трансформація образу *поле* в національній поезії / Н.В. Калинюк // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія "Філологія"* : зб. наук. праць / [наук. ред. Н.Л. Іваницька]. – Вінниця : Вид-во ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2006. – Вип. 8. – С. 208–213.

4. Калинюк Н.В. Концептуалізація образу *земля* в українській поетичній мові (міфопоетичний та лінгвопоетичний аспекти) / Н.В. Калинюк // *Лінгвістика Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка* : зб. наук. праць / [гол. ред. В.Д. Ужченко]. – Луганськ : Вид-во ЛНПУ імені Тараса Шевченка «Альма-матер», 2006. – Вип. 4(10). – С. 256–262.

5. Калинюк Н.В. Семантичний розвиток образу *пісок* в українській поетичній мові / Н.В. Калинюк // Культура слова / [відп. ред. С.Я. Єрмоленко]. – Київ : ТОВ «Вид-во «Грамота», 2006. – Вип. 66-67. – С. 52–56.

6. Калинюк Н.В. Асоціативно-образне розгортання номінації *step* у сучасній українській поезії / Н.В. Калинюк // Актуальні проблеми лінгвістики : теорія і практика Національного університету імені Тараса Шевченка : зб. наук. праць / [гол. ред. Л.І. Шевченко]. – Київ : Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – Вип. 18 (3). – С. 107–115.

7. Калинюк Н.В. Оновлення слова-образу *земля* у поетичній мові ХХ ст. / Н.В. Калинюк // Культура слова / [відп. ред. С.Я. Єрмоленко]. – Київ. – 2009. – Вип. 71. – С. 43–48.

8. Калинюк Н.В. Трансформація образу *поле* в словесній традиції / Н.В. Калинюк // Філологічні студії : зб. наук. статей. – Вінниця : Вид-во ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2006. – Вип. 4. – С. 141–144.

АНОТАЦІЯ

Калинюк Н.В. Лінгвостилістична динаміка образу *земля* в українській поетичній мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Вінниця, 2010.

У дисертації досліджено семантику номінації *земля* в контексті поетичного вживання, визначено зміст категорійних лінгвостилістичних понять “поетична образна номінація”, “динаміка поетичного образу”. Розглянуто типологію контекстних значень аналізованого слова та пов’язаних із ним тематично й контекстуально лексем *step*, *поле*, *луг*, *лан*, *пісок*, що формують динамічну лексико-стилістичну парадигму з генетично закоріненим у системі народної пісні образно-поетичним змістом. Установлено основні асоціативно-образні ряди, архетипні опозиції названих номінацій у їх зв’язку з розвитком фольклорної міфопоетики та динамічними процесами інтелектуалізації літературно-мовного вживання. Репрезентовано зміни поетичної семантики аналізованих одиниць в епітетних, метафоричних, компаративних словосполученнях. Досліджено ідіостильові маркери вживання номінацій, семантично й асоціативно підпорядкованих слову-образові *земля*.

Ключові слова: поетичний образ, слово-образ, поетична образна номінація, лексико-стилістична парадигма, динамічний номінативний ряд, асоціативно-образний ряд.

АННОТАЦИЯ

Калинюк Н.В. Лингвостиллистическая динамика образа *земля* в украинском поэтическом языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Винница, 2010.

Диссертация посвящена исследованию процессов лингвостилистической динамики образа *земля* по векторам от “фольклорного/ народнопоэтического” к “литературно-поэтическому”, представленного контекстами языка поэзии XX столетия.

Отмечено, что *образность поэтического языка* связана с функционированием, а также с семантическим и эстетическим развитием в пространстве *поэтических образов* – специфической формы эстетического освоения действительности, а также описания действительности, которые не только подчинены внутренним законам функционирования поэтического слова, но и непосредственно отображают взаимосвязь языка с процессами мышления и познания, служат способом художественного обобщения действительности, конгломерируя информацию о связи слова с культурой. В отличие от форм и способов научного познания мира, вербализированных в форме абстрактных понятий, художественный образ всегда нацелен на сохранение и максимальное отображение предметно-чувственной сути познаваемого, отображении его целостности, жизненности, конкретности.

Определено, что теоретическое углубление и практический анализ проблем *образности* и *эстетичности* как категориальных качеств поэтического языка на современном этапе развития украинской лингвостилистики осуществляется достаточно активно, с акцентом на том, что и образность, и эстетичность поэтического языка достигается именно благодаря авторским интенциям, нацеленности на обновление изобразительно-ассоциативного потенциала слова, на извлечение из лексической семантики новых содержательных нюансов, экспрессивных оттенков.

Углубление познания эстетичности слова как носителя национально маркированной семантики выражено в ряде терминов и понятий – *знак украинской этнокультуры*, *этнокультурный концепт* (В.В. Жайворонок), *языково-эстетический знак национальной культуры* (С.Я. Ермоленко), *этносимвол* (В.В. Кононенко), *эномифологема* (Н.В. Слухай), *лингвокультурема* (В.А. Маслова, Л.И. Мацько, Н.С. Медвидь).

Одновременно подчеркивается, что изучение *эстетической динамики слова* дает возможность репрезентировать его концептуальное смысловое ядро, установить координаты его лексико-тематических взаимосвязей как в произведениях одного жанра, стиля, так и в языке вообще, определить стилистические приёмы употребления.

Концептуализация номинации *земля* в украинском поэтическом языке представлена в направлении поддержки мифопоэтического содержания слова, а также лингвостилистического обновления его поэтической семантики через расширение ассоциативно-образных связей, валентных оппозиций. Поскольку в национальном поэтическом языке образ *земля* квалифицируется как один из концептуальных, делается акцент на определении содержательного и эмоционального стержня народнопесенности, этнокультурного значения в

сопоставлении с их отображением и модификацией, дополнением в литературных поэтических контекстах.

Ключевыми в рассмотрении лингвостилистической динамики образа *земля* стали мифопоэтические представления о действительности, отображенные в оппозициях *земля – жизнь, земля – смерть, земля – небо*.

Определено, что поэтические контексты дают четкое представление о смысловом разграничении бинарных оппозиций аксиосимволов *земли – жизнь, смерть, могила*, а также *мать, кормилица, страдальца*.

Каждый из векторов оппозиций имеет характерные для них закрепленные длительной народнопесенной практикой образные маркеры – *святая, сырая, черная, щедрая, родная, чужая*, которые становятся стимулами развития и расширения ассоциативных рядов с характерными для них отличиями в поэтических контекстах с мифопоэтическим содержанием и “общим” собственно поэтическим.

Сделан акцент на том, что семантическое обновление номинации *земля* в поэтическом языке XX ст. соотносено с сужением типов лексико-семантических вариантов (до четырех вместо шести в общезыковом словаре: *земля – планета, земля – суходол, пространство, земля – почва, земля – страна*), на основе которых формируются слова-образы, поэтические образные словосочетания. Эти наблюдения подтверждаются и структурированием словарных статей в Словаре эпитетов украинского языка, в специальных справочниках по вопросам этнокультуры.

В составе лексико-стилистической парадигмы *земля* рассмотрены поэтические номинации *степь, поле, луг, песок*, различающиеся по степени употребления и участия в концептуализации смыслового поля ‘земля’, в построении стабильных ассоциативных связей.

Так, относительно образа *степь* определены ключевые (*степь – Украина, степь – воля*) и периферийные (*степь – небо, степь – время, степь – хаос, мрак, зло*) ассоциативно-образные ряды, на основе которых выстраивается фрагмент национальной пространственно-языковой картины мира.

Для образа *поле* отмечена народнопесенная традиция использования эпитетных формул *чистое поле, чужое поле* в авторском поэтическом творчестве. Установлено, что новым в эпитетике слова-образа *поле* стал метонимический перенос смысломоделлирующей цветовой характеристики из названий растений, растущих в поле (*синий – василек, лен; красный – мак; желтый, золотой – пшеница, жито*). В то же время как традиционные охарактеризованы связь номинаций *поле – смерть* в контекстах с военной лексикой и участие номинации *поле* в пейзажных контекстах.

Подчеркнуто, что народнопесенность номинации *луг* связана с ее орнаментальной функцией в фольклорных контекстах, в которых установлены структуры ассоциативно-образных текстовых рядов *луг – гай, дуброва, лес, луг – калина, верба, луг – печаль, страдание, отчаяние*, характерная эпитетика (*темный, чистый*).

В то же время в поэтическом языке пространственный аспект семантики выразительнее, поэты актуализируют не только горизонтальный (*в лугах, на*

лугах, на лугу), но и вертикальный (*спустить на луги, над лугами*) контекст анализированного образа.

Особенности употребления поэтической номинации *лан* в языке украинской поэзии XX в. в большинстве совпадают с функциональной нагрузкой лексем *земля, поле, степь*. Сравнительно низкая тексто- и метафорообразовательная нагрузка этой номинации не позволяет вычленить значительное количество семантических и образно-ассоциативных контекстных вариантов.

Использованная методика лингвостилистического исследования показала, что народнопесенность образа *песок* связана с мифопоэтикой любви, ухаживания, с реализацией мотива смерти, экзистенции.

В диссертации установлено, что лингвостилистическая динамика образа *земля* в языке поэзии XX века идет в неразрывной связи с энокультурным и собственно поэтическим значением лексем, которые в истории национального языка модифицируются в языково-эстетические знаки этой культуры. Их внутренняя форма наполняется представлениями, отображающими динамику материальных и духовных изменений в обществе, которые в процессе функционирования в характерных дискурсах приобретают символический характер, концептуализируются и системно реализуются в языке разных авторов разных времен.

Ключевые слова: поэтический образ, слово-образ, поэтическая образная номинация, лексико-стилистическая парадигма, динамический номинативный ряд, ассоциативно-образный ряд.

SUMMARY

Калинюк N.V. Linguostylistic dynamics of an image *the earth* in the Ukrainian poetic language. - the Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of Cand.Phil.Sci. on a speciality 10.02.01 - the Ukrainian language. - Vinnitsa, 2010.

Semantics of the nomination *the earth* in a context of the poetic use is investigated, the maintenance categorial linguostylistic concepts "a poetic figurative nomination", "dynamics of a poetic image are defined. Typology of contextual values of an analyzed word and lexemes which are connected with it thematically and contextually that form a dynamic lexical-stylistic paradigm with genetically implanted in system of a national song figurative-poetic maintenance *a steppe, a field, a meadow, the sand* are considered. The basic associative-shaped ranges, archetypical oppositions of the named nominations in their communication with development folklore mythopoetics and dynamic processes of intellectualization of the literary-language use are established. Changes of poetic semantics of analyzed units in epithetical, metaphorical, comparative word-combinations are presented. Ideostylistic markers of the use of nominations, semantically and associative subordinates to a word-image *the earth* are investigated.

Keywords: a poetic image, a word-image, poetic imagery nomination, lexical-stylistic paradigm, a nominative dynamic range, an associative-figurative range.